

РОЗДІЛ 3. КОРЕКЦІЙНА ПЕДАГОГІКА

СВОЄРІДНІСТЬ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ДЛЯ ДІТЕЙ З ПСИХОФІЗИЧНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

PECULIARITIES OF SOCIAL ADAPTATION FOR CHILDREN WITH PSYCHOPHYSICAL DISORDERS

У статті окреслена актуальність проблеми, яка полягає у існуванні значної кількості видів порушень психофізичного розвитку, потребі специфічного системного індивідуального підходу на кожному віковому етапі, відсутності достатньої кількості корекційних педагогів, низькому рівні психолого-педагогічної грамотності батьків цієї категорії дітей. У статті представлено проміжні результати дослідження своєрідності соціалізації дітей з психофізичними порушеннями. Подано стислий аналіз досліджень як класиків психології, корекційної педагогіки, так і сучасних вітчизняних науковців. Визначено суттєві проблеми роботи корекційного педагога з такою категорією дітей: важкість створення відповідних умов, недостатня кількість фахівців, низький рівень психолого-педагогічних знань батьків. Узагальнено основні гальма процесу соціалізації дітей з психофізичними порушеннями: ментальність народу, порушення європейської моделі соціалізації інвалідів, сприймання вади розвитку як суто медичної проблеми, недостатність, фрагментарність знань у вихователів, вчителів щодо роботи з дітьми-інвалідами, недостатній рівень інформованості суспільства, жорстокість та прагматичність оточення таких дітей, гіперопіка батьків, небажання оточуючих помічати таких людей, щоб не перевантажувати себе негативною інформацією тощо. Узагальнено основні проблеми соціального становлення дітей з порушеннями розвитку: психологічна несамостійність; соціально-психологічна обмеженість, яка є наслідком інвалідності; утруднення процесу соціалізації. Проаналізовано основні осередки та їх роль у процесі соціального становлення дитини: родина, дитячий освітній заклад, суспільство. Представлено види діяльності щодо соціального становлення дітей з розладами розумового розвитку та аутистичного спектра: відеопідтримка, поведінкова терапія, казко терапія, пластик-цюу. Окреслено подальші напрямки дослідження проблеми.

Ключові слова: соціальне становлення, соціалізація, дитина з психофізичними порушеннями, корекційна педагогіка, порушення розвитку.

The article outlines the relevance of the problem, which deals with the existence of a significant number of violations' types in psychophysical development, the need for a specific systemic individual approach at each age stage, the lack of a sufficient number of correctional practitioners, the low level of psychological and pedagogical literacy of parents of this category of children. In the article the intermediate results of the study about peculiarities of the socialization of children with psychophysical disorders are represented. A brief analysis of the classics of psychology, correctional pedagogy as well as modern domestic scientists is provided. Significant problems of the correctional teacher's work with this category of children have been identified: the difficulty in creating appropriate conditions, an insufficient number of specialists, low level of parents' psychological and pedagogical knowledge. The main barriers of the socialization's process of children with psychophysical disorders are summarized: the folk's mentality, the violation of the European model of the disabled people's socialization, perception of the developmental disability as a purely medical problem, lack, fragmentation of educators and teachers' knowledge as for the work with disabled children, an insufficient level of the society's awareness, the cruelty and pragmatism of such children's environment, parents' hyper-vigilance, surrounding people's reluctance to notice such people in order not to overload themselves with negative information etc. The main problems of social formation of children with developmental disorders are summarized: psychological dependence; socio-psychological limitation, which is a consequence of disability; socialization process's complexity. The main branches and their role in the process of a child's social formation are analyzed: family, children's educational institution, society. Types of activities related to the social development of children with mental development and autistic spectrum's disorders are presented: video support, behavioral therapy, fairytale therapy, plastic show. Further directions of the problem's research are outlined.

Key words: social formation, socialization, child with psychophysical violations, corrective pedagogy, developmental disorders.

УДК 373.2-056.2/.3
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2022/52.1.10>

Бойко С.П.,
асистент кафедри дошкільної освіти
Криворізького державного педагогічного
університету

Постановка проблеми у загальному виборі.

Останнім часом значно збільшилася кількість досліджень та публікацій щодо аналізу відхилень у психофізичному розвитку дитини, своєрідності та шляхів вирішення проблеми їх соціального становлення. Актуальність проблеми визначається тим, що існує значна кількість видів порушень розвитку на всіх вікових етапах, а кожне психофізичне

порушення (зокрема, у дитини дошкільного віку) потребує специфічного системного підходу, наявності достатньої кількості корекційних педагогів, а головне психологічно-педагогічної грамотності батьків. В Україні діти з порушеннями психофізичного розвитку представлені у таких категоріях:

– з порушеннями слуху (глухі, оглухлі, зі зниженням слуху);

- з порушенням зору (сліпі, осліплі, зі зниженням зору);
- з порушеннями інтелекту (розумово відсталі, з затримкою психічного розвитку);
- з порушеннями функцій мовлення;
- з порушеннями опорно-рухового апарату;
- зі складною структурою порушень (сліпоглухі, сліпоглухонімі);
- аутичні та проблемні у емоційно-вольовій сфері.

Психологи С. Морозов та Т. Морозова підкреслюють, що головне завдання корекційних педагогів – якщо не попередити розвиток вторинних утворень клініко-психологічної структури, то зробити їх прояви не такими вираженими, сформувати більш сприятливий базис для виховання та навчання дитини, соціального становлення, всього життєвого розвитку [1].

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Започаткували дослідження (причини, своєрідність, аналіз, можливості корекції) психофізичних порушень класики психології та педагогіки Л. Виготський, Є. Ільїн, Р. Немов, С. Рубінштейн тощо. Зокрема, Л. Виготський зазначав, що у дітей з психофізичними порушеннями (наприклад, з розумовою відсталістю та афектом при розумовій відсталості, ускладненими порушеннями опорно-рухового апарату, емоційно-вольової сфери, сенсорними, соматичними порушеннями, порушеннями аутистичного спектру) спотворюється пізнавальна діяльність, яка повинна сприяти соціалізації. Зв'язок з зовнішнім світом у них важкий, складно встановлюється контакт з оточуючими. У такої категорії дітей обмежено розуміння мови, невеликий словниковий запас, порушено граматичне оформлення виказування. Тому стають непродуктивними звичайні підходи, що вимагають формування абстрактно-логічного мислення та мовномислительних процесів [2].

Провідні науковці (О. Колишкін, С. Миронова, М. Матвєєва та інші) [3] досліджували успішну інтеграцію таких дітей до загальноприйнятих умов життєдіяльності. Нову стратегію розвитку корекційної психопедагогіки в Україні запропонував директор Інституту корекційної педагогіки та психології В. Синьов [4].

Наукові дослідження проблеми проводила С. Бойко, підкреслюючи: означена категорія дітей відчуває вплив психофізичних порушень на весь процес розвитку. Але особливо порушення перешкоджають соціальному становленню, засвоєнню соціокультурного досвіду. Своєрідністю соціального становлення дітей з обмеженими можливостями, на думку авторки, є:

- психологічна несамостійність;
- соціально-психологічна обмеженість, яка є наслідком інвалідності;
- утруднення процесу соціалізації [5].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Діти з психофізичними порушеннями у дошкільному дитинстві потребують стимулів для розвитку всіх існуючих порушень. Наприклад, інтелектуальної діяльності: сприймання, уваги, пам'яті, мови, мислення. Для їх реалізації потрібне відповідне соціокультурне середовище, у якому зосереджені різноманітні предмети, об'єкти, явища та дії дорослих. Але не кожен освітній заклад має змогу (особливо в умовах військового стану) створити сучасні умови.

Значну роль у роботі з дітьми з психофізичними порушеннями відіграє корекційний педагог та психолог. Їх діяльність спрямована на збереження психологічного здоров'я дітей з особливостями психофізичного розвитку, є підтримку такого стану організму, який характеризує його врівноваженість з оточуючим середовищем, відсутність больових змін. Корекційна робота повинна сприяти формуванню усвідомленої діяльності дитини з порушеннями, яка органічно вписувалася б систему його життєвих відношень. Але наразі існує проблема з підготовкою достатньої кількості таких фахівців (наприклад, вихователів спеціалізованих закладів, соціальних педагогів зі знаннями щодо специфіки роботи з такими категоріями).

Мета статті полягає у висвітленні особливостей соціалізації дітей з психофізичними порушеннями та проміжних результатів дослідження щодо створення авторської програми корекційної роботи з такими дітьми.

Виклад основного матеріалу. Основними проблемами (описаними у наукових дослідженнях Л. Буланової та інших науковців) [6], які гальмують процес соціалізації дітей з психофізіологічними вадами розвитку є:

1. Інтолерантне ставлення суспільства до такої категорії дітей. У основі – наступні причини:

- ментальність українського народу. Відомо, що у Європі, США люди (діти) з вадами розвитку є повноцінними членами суспільства, яких здавна називали дітьми з проблемами у навчанні. Для них ще у минулому столітті створювалися умови для комфортного життя (пандуси, ліфти, транспорт, санітарно-гігієнічні умови). У нашій країні ця діяльність активізувалася тільки нещодавно, на шляху входження до європейського простору;

- порушення європейської моделі соціалізації інвалідів, яка передбачає не лікування людини з вадами розвитку, формування жалості до неї, а побудову фізичної та інформаційної інфраструктури, яка б робила життя комфортним;

- некоректне використання термінології, яке гальмує позитивне ставлення до людей з інвалідністю («сліпий», «глухий», «каліка», «колясочник», «неповноцінний»). У 2017 році згідно чинного законодавства взагалі виключено з вжитку термін «інвалід» та замінено на «людина (дитина)

з інвалідністю». На думку І. Татьянчикової, новий, найбільш прийнятний і гуманний термін «особа з інвалідністю» (раніше – особа-інвалід) спрямовує увагу на особу, її потенційних можливостях і напрямках розвитку. При цьому інвалідність вважається вже другорядною характеристикою» [7]. Також при згадуванні такої категорії дітей слід використовувати «дитина з порушеннями зору, слуху, мовлення», «дитина – користувач колісного крісла», «дитина з особливими освітніми потребами»;

– наявність стереотипів у відношенні до людей (дітей) з інвалідністю як до неповноцінних членів суспільства, які крім допомоги держави нічого не потребують;

– сприймання вади розвитку як суто медичної проблеми, хоча бар'єри, які виникли на шляху соціалізації роблять її більш соціальною;

– небажання оточуючих помічати таких людей, щоб не переважувати себе негативною інформацією, особливо у часи епідемії, військового стану;

– недостатній рівень інформованості суспільства про проблеми (та можливості) людей з психофізіологічними порушеннями;

– жорстокість та прагматичність сучасної молоді, яка збільшується останнім часом;

– складність прийняття суспільством інклюзії, яка (на їх думку) може погіршувати якість навчання-виховання у закладах загальної освіти;

– прагнення батьків дітей з інвалідністю приховувати таких дітей від суспільства з метою запобігання співчуття та неприйняття такої дитини. Це заважає дитині включатися в активні соціальні взаємовідносини. Щоб уникнути такого ставлення, діти з особливими потребами здебільшого спілкуються лише з подібними до себе;

– гіперопіка дітей з порушеннями (батьками, оточенням), що гальмує розвиток вольової сфери та унеможлиблює процес повноцінної соціалізації;

– недостатня кількість фахівців, які можуть працювати з означеною категорією дітей;

– нерозвинений медійний фон, який би пропагував можливості людей з вадами розвитку (наприклад, параолімпійців);

– відсутність значного культурного контенту (книг, фільмів, вистав), який би знижував бар'єр між людьми, формуючи толерантне ставлення до людей з інвалідністю;

– небажання батьків здорових дітей формувати у них толерантність до людей-інвалідів з раннього віку, вважаючи інформацію про таких дітей травмуючою;

– недостатня кількість робочих місць для людей з психофізіологічними порушеннями, низький рівень матеріального забезпечення родин.

2. Відповідно, інтолерантне ставлення впливає на формування атмосфери з дитячому закладі,

де перебувають діти. Погіршується (чи взагалі відсутня) взаємодія звичайних дітей та дітей з вадами розвитку, тому виникає обмеженість у наслідуванні соціального досвіду. А військовий стан позбавив дітей взаємодіяти взагалі.

3. Недостатність, фрагментарність знань у вихователів, вчителів щодо роботи з дітьми-інвалідами. Це гальмує процес навчання-виховання. Кількість спеціально підготовлених фахівців незначна, їх вплив на процес роботи з незвичайними дітьми досить слабкий.

4. Дистанційна форма навчання приводить до поверхневості знань майбутніх вихователів, неможливості опрацювати їх на практиці, сформулювати компетентності.

5. Відсутність підмурку знань щодо системи психофізичних захворювань у батьків таких дітей, які зазвичай набувають досвіду взаємодії у соціальних мережах.

Як відомо (на твердження Л. Буланової) [6], існує декілька осередків соціалізації дітей з вадами розвитку, які забезпечують етапи перебігу процесу.

Перший – родина. Як вже зазначалося, відсутність спеціальних систематизованих знань про такі порушення у батьків, відчай, повільність (відсутність) процесу змін у розвитку дитини, роблять цей найголовніший етап соціалізації мало результативним. Дитина або оточується максимальною опікою, або забезпечується задоволенням тільки фізіологічних потреб. Зважаючи на тему нашого дослідження надзвичайно важливо формувати соціальні навички з раннього віку. Дитина має пластичні адаптаційні ресурси, які можна активізувати у випадку, якщо вік дитини – менший.

Другий – освітній заклад. У дошкільному періоді діти з психофізичними потребами соціалізуються найлегше. Але, як правило, батьки не готують спеціально дитину для переходу на наступний етап соціалізації – дитячий садочок, у якому починається розумове, фізичне, духовне становлення особистості. Неготовність дитини до нових некомфортних для неї умов, відсутність фахівців, здатних працювати з такою категорією дітей, егоїзм та відсутність емпатії у оточення дитини, можуть також не призвести до позитивних результатів розвитку. Дитина з вадами розвитку вразлива, непристосована, знедолена, тому потребує особливого підходу до її процесу виховання, навчання, людяності вихователів, оточення. Тому що у її соціальному становленні особливо сильно будуть проявлятися проблеми комунікації; прояви порушень емоційно-вольової сфери; нездатність розуміти соціальний контекст ситуації; надзвичайна соціальна наївність; незрозумілі для оточення поведінкові особливості. Проблема соціальної дезадаптації спостерігається практично у всіх дітей з порушеннями психофізичного розвитку. Це гальмує, обмежує формування тих соціальних навичок,

які швидше інтегрують у суспільство. Відповідно всім учасникам освітнього процесу (вчителям та вихователям закладів освіти) потрібно мати орієнтири, як покращити стан соціальної адаптації. Такі орієнтири плануємо розробити у авторській програмі формування соціального становлення дитини. Там передбачено такі напрямки:

- у першу чергу, створення таких умов для дитини, куди б вона йшла з задоволенням (підготовка фахівців, освітнього простору, оточення дитини);
- зниження у дитини почуття страху, яке може формуватися як наслідок негативної самооцінки;
- започаткування ефективних засобів для формування мотивації досягнень успіху, а не запобігання невдач;
- підготовка оточення дитини (особливо в умовах інклюзивного середовища) до доброзичливої взаємодії з такою категорією незвичних дітей;
- виховання у дитини з психофізичними порушеннями соціальних навичок, придатних для спілкування з оточенням (у індивідуальній роботі, разом з батьками);
- формування у дитини з психофізичними порушеннями позитивного сприйняття життєвих перспектив;
- формування у дитини практичних навичок для подальшої самореалізації.

Третій етап – соціалізація у суспільстві, до якого потрібно готуватися на попередніх етапах, у попередніх осередках. Активну участь у соціалізації дитини на третьому етапі беруть психологи, соціальні робітники, корекційні педагоги. Саме вони повинні закріпити отримані результати, проаналізувати помилки та відкорегувати зроблене. Соціалізація у суспільстві – заключний етап роботи з дитиною, що має психофізіологічні вади. Саме соціальне становлення дитини, сформоване на попередніх етапах, значно полегшує життя як дитини, так і її оточення. Але своєрідність такого соціального становлення полягає у системності підходу, при якому неможливо оминути будь-які складні моменти, або не звертати увагу на невдачу. Процес становлення має бути безперервний, при активній участі усіх учасників освітнього процесу. Сам реабілітаційним процес повинен постійно удосконалюватися за рахунок підготовки фахівців, широкого висвітлення позитивного досвіду, розширення знань батьків щодо роботи з такою дитиною.

Також важливо працювати з оточенням дитини з психофізичними розладами. Це, зрозуміло, важко, тому що потребує активної роз'яснювальної роботи, до якої в першу чергу підключаються медіа, лідери суспільної думки, авторитетні та відомі особи, особи з психофізичними порушеннями, які завдяки власним вольовим зусиллям вдало соціалізувалися.

Згідно досліджень Г. Колеснікової [8], з поняттям соціалізації тісно пов'язане поняття ресоціалізації – засвоєння нових цінностей, норм та навичок замість тих, що раніше були засвоєні недостатньо або застаріли. Процесу ресоціалізації сприяє психолого-педагогічний вплив, який забезпечує компенсацію (поновлення або заміщення втрачених чи порушених функцій). Зрозуміло, що вивіреним психолого-педагогічний вплив повинен відбуватися як з боку фахівця, так і з боку батьків. Тому нами розробляється на основі аналітичного опрацювання теоретичних наукових джерел, передового педагогічного досвіду, навчальна програма психологічної, педагогічної, методичної освіти батьків дітей з психофізичними порушеннями для курсів підвищення кваліфікації Криворізького державного педагогічного університету. У цій програмі планується предметно розглянути можливості корегувального впливу медіа на соціалізацію дітей з психофізичними порушеннями. На основі проведеного експериментального дослідження буде доведено можливості формування соціальних навичок у процесі соціального становлення дітей дошкільного віку з психофізичними порушеннями; визначено напрями активізації соціального становлення дітей дошкільного віку з психофізичними порушеннями.

До практичної частини програми будуть входити такі напрацювання провідних науковців, які вже продемонстрували ефективність впливу (зокрема, на дітей з затримкою розумового розвитку, розладами аутистичного спектру).

Наприклад, відео підтримка (М. Коєна, П. Герхарда) [9]. Створюється база (реальні предмети та іграшки, картки, піктограми, гіф-анімація, відеоролики, календар подій дитини, жетонна система, візуальний розклад, система «ТАК-НІ», «СПОЧАТКУ-ПОТІМ», відеомоделінг, соціальні історії, мнемодоріжки. Використовуються прийоми мнемотехніки, які розробляються для покращення запам'ятовування. Коли людина у своїй уяві поєднує декілька зорових образів, мозок фіксує цей взаємозв'язок. Потім, пригадуючи, один з цих образів, дитина асоціативно досить легко пригадує інші. Спочатку демонструється картинка, де є пара слів, які потрібно зв'язати між собою, потім 3-4 картинки (або фотографії), за якими можна скласти прості речення. Можна попросити дитину підібрати картинку до фрази, віршика, знайти некоректне сполучення картинки та слова.

Метод Керол Грей [10] орієнтує нас на біхевіоральний підхід та поведінкову терапію. Моторна імітація дрібної та крупної моторики, імітація інших поведінок оточуючих людей, послідовності їх дій у соціальному контексті (поливання квітів, одягання) сприяє набуттю соціальних навичок дитиною. Також авторка пропонує метод соціальних

історій, відеомодельовання. Відеоролік, картинка, фотографія з невеликою закінченою соціальною історією, де акцентується увага на соціально придатні правила поведінки у суспільстві, демонструється дитині, потім повторюється нею.

Ефективними у використанні корекційної роботи також вважаємо пластік-шоу, казкотерапію, музикотерапію, ігри-драматизації, рухові імпровізації, психом'язове тренування, медитативні казки, вправи імітуючого, виконавчого характеру.

Висновки. Як вже зазначалося, значна кількість категорій дітей з психофізичними порушеннями має тільки одну загальну проблему – важкість соціального становлення. Кожна з цих категорій потребує індивідуальної програми розвитку соціальних навичок, соціалізації. Ми плануємо приділити основну увагу дітям з розумовими розладами та порушеннями аутистичного спектру (їх найбільше у Кривому Розі). Результати досліджень плануємо представити у наступних публікаціях.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Морозов С., Морозова Т. Виховання та навчання дитини з аутизмом (дошкільний вік): *навчально-методичний посібник*. ООО «Книжне видавництво». 2017. 324 с.
2. Виготский Л.С. *Собрание сочинений* в 6-и томах. М.: Педагогика. 1984. Т.4. 433с.
3. Колишкін О.В. Корекційна освіта. Вступ до спеціальності: *навчальний посібник*. Київ: Університетська книга, 2022. 392 с.
4. Синьов В.М. Олігофренопедагогіка : *підручник*. Київ: НПУ імені В. Драгоманова. 2009. 421 с.
5. Бойко С.П. Соціальне становлення дитини з психофізичними порушеннями дошкільного віку в інклюзивному освітньому середовищі. *Матеріали конференції «Modern science: innovations and prospects»*. November 10-12. 2021. CPN Publishing Group, Tokyo, Japan. 2021. 718 p. URL: <https://sci-conf.com.ua>
6. Буланова Л. Соціалізація дітей з особливими освітніми потребами у інклюзивному середовищі. Київ: Шкільний світ. 2011. № 7.
7. Татьянчикова І. Соціалізація дітей з психофізичними порушеннями в умовах спеціального навчального закладу. *Наукові записки УКУ. Педагогіка. Психологія*. 2017. Вип. 2. Ч. 9. С. 73-82.
8. Колесникова Г.И. Психокоррекция нарушений развития. Ростов/на Дону: ООО «Феникс». 2019. 345 с.
9. Коен М., Герхард П. Візуальна підтримка. Система дійових методів для розвитку навичок самостійності. <http://www.nbuv.gov.ua> (дата звернення 12.10.2022)
10. Грей Керол. Социальные истории: Инновационная методика для развития социальной компетенции у детей с аутизмом. Екатеринбург: Рама Паблшинг, 2018. 432 с.